

La Enklitiği ve Trkcede Bir ‘‘Pekiştirme Enklitiği’’ Teorisi

Ahmet B. ERCİLASUN

Kara erik ağala
Ye ki yaran sağala
(Harput türküsü)

ÖZET

Yazıda, bugüne kadar LA enklitiği hakkında yapılan çalışmalar ve ileri sürülen görüşler özetlenmiş ve enklitik kavramı ele alınarak açıklığa kavuşturulmaya çalışılmıştır. Daha sonra, tarihi ve ağdaş Türk lehçelerinde kullanılan diğer enklitikler de dikkate alınarak Türkçe için 11 maddelik bir ‘‘Pekiştirme Enklitiği Teorisi’’ oluşturulmuştur. Araştırmanın sonunda bu teori sayesinde Türk dil biliminin neler kazanabileceği de örneklerle gösterilmiştir.

Anahtar kelimeler: LA enklitiği, klitik, pekiştirme, Türk lehçeleri.

ABSTRACT

In this article, the studies and views on LA enclitic are summarized and the enclitic concept is explained. Later, focusing on the other enclitics used in historical and modern Turkish dialects, an 11-item ‘‘Emphatic Enclitic Theory’’ for Turkish is established. At the end of the study, it is shown how Turkish Linguistics will benefit from this theory.

Keywords: LA enclitic, clitic, emphatic, Turkish dialects.

-lA’yı bir ek olarak ilk defa geniş bir şekilde ele alan Reşid Rahmeti Arattır. Atebetü’l-Hakayık neşrinin 34 numaralı notunda Arat önce sayılara gelen -lA ekini sınıflandırarak verir: I.1) *birle, ikkile, ule...* 2) iyelik ekli şekiller: *ikilemiz, ikelesi...*

3) vasıta ekli şekiller: *ikkilen, altlen...* II. -nl-le. 1) *uele, trtele...* 2) iyelik ekli şekiller: *uelesı, trtelesı...* 3) vasıta ekli şekiller: *ulen...* III. -av-la, -ev-le. 1) *ikevle, uevle, trtevre...* 2) iyelik ekli şekiller: *ikevlesi, ikevlenz...* 3) vasıta ekli şekiller: *ikevlen, uevlen...*

‘‘-av, -ev şekillerinin -ağu, -eğ’lerdeki -ę- ve -g- seslerinin inkişafından vcda’’ geldiğini belirttikten sonra Arat ‘‘her hngi bir şekilde *birle* (> *bile*) deki ek ile ilgili olduğunu düşünebileceğimiz -la, -le eklerinin menşe’i ve tarihî seyrini tesbit etmek güçtür’’ der ve K. Grönbech’in ‘‘*birle*’deki -le’yi ‘die hervorhebende Partikel’ (vurgulama parçacığı ABE) olarak’’ tarif ettiğini ekler. ‘‘W. Bang’ın *birle* < *bir-le* (*ile*) izahında, hiç değilse şimdilik, haklı olduğunu itirf etmek lzımdır’’

hükümünü de vermekle beraber Arat *ile*'nin “eski metinlerde” ve “bu mesele ile ilgili şivelerde” kullanılmaması dolayısıyla “bu husûsta kat'î bir söz söylemek imkânı” olmadığını da belirtir. Son olarak Arat “bu şekil üzerinde düşünürken” *körkle, körtle, tünle* vb. kelimelerdeki *-la, -le* ile *-layu, -leyü, -layın, -leyin* eklerinin de unutulmaması gerektiğini söyler. DLT'deki *ol bardı-la, ol keldi-le* örnekleriyle “şimâl türkçesinde”ki *kildi-le, kilsin-le, sin-le, yok-la* örneklerini de “bu sıranın tamamlanması için” ilâve eder (Arat 1951: 137-140).

Aynı eserin 242 numaralı notunda Arat *özele* kelimesi hakkında açıklama yaparken *özele*'nin “*öze*'den farklı olarak, bir şey üzerinde daha çok baskı, vurgu ve ısrâr ile durulduğu zaman kullanıldığı düşünülebilir” diyerek (Arat 1951: 152-153) hiç olmazsa bu kelimedede ekin pekiştirme işlevine temas eder.

“Kazan Lehçesinde Bazı Tekitler” (1962) adlı yazısında *la*'yı da ayrı bir başlıkla ele alan Saadet Çağatay *la*'ya “ya, ki, da” anlamlarını verir ve “bir işin üzerinde ısrarla duran ifadelerde kullanılır, hem ismi hem fiili tekit eder” der. Çağatay'ın Kazan Türkçesinden verdiği bazı örnekler şunlardır:

Bik pıçrak iş-le ul “o çok kirli iş be!”, *bire kür-le* “veriver”, *zinhar utırmıyık-la* “rica ederim oturmayalım da”, *bilem-le indi* “biliyorum ya” (söylemeğe hacet yok), *andan tügil-le indi Selime* “asla ondan dolayı değil Selime!”, *ukıy-la basa* “okuyor ya” (daha ne!), *kile-le basa* “geliyor ya”, *siniñ külmegiñ de şundi y uk matur-la basa* “senin gömleğin de aynı derecede güzel ya”.

Çağatay, *indi* ve *basa* ile birlikte kullanılan *-la*'nın “pek katî tekit” olduğunu da belirtir. Bazı kullanımlarda *la* yerine “cı tekit eki”nin kullanılabileceğini de (*bire kür-çi*) ilâve eder (Çağatay 1978: 173-174). Ekin *indi* ile kullanımını Çağatay, “Kazan Lehçesinde *İndi*” adlı makalesinde de işlemiştir (Jean Deny Armağanı, 1958).

Marcel Erdal *+la*'yı Old Turkic Word Formation adlı eserinin “The Formation of Adverbs” bölümünde ele alır. Demek ki ona göre *-la* zarf yapıcı bir ektir.

Erdal'a göre *-la* Eski Türkçede, en yaygın olarak zaman zarfları teşkil eder: *tünle, tañla, arala, tirigle, yañıla, yanala*. Yer işlevinde yaygın değildir: *tegirmile, oñarula, udala, üzele*. *Basala*'da ise çekim edatı üzerine gelmiştir. *Birle*'de yer-zaman anlamı kaybolmuş olmakla birlikte zarf işlevi korunmuştur. *Birle*'nin edat olarak kullanımı, zarf işlevinden sonra olmalıdır. *Körtle* ve *körkle* kelimeleri ise yer ve zaman bildirmediği gibi zarf da değildir (Erdal 1991 : 404-405).

Orta Türkçede zarf kullanımını için *-la*'nın işlek olduğunu ifade eden Erdal CC'tan *ovrula* (<*ogrı+la); Erken Osmanlıcadan *uyanıkla, açla, dokla, esrükle, mestle, sarhoşla, ayıkla, çokla*; Osmanlıcadan *yenjile, dünle, tañla, dirile* örneklerini verir (Erdal 1991: 406).

Marcel Erdal *+lAyU* (*ikileyü, tegirmileyü...*) ve *+lAtI* (*birtemleti, neçükleti...*) eklerindeki *+yU* ve *+tI*'yı da zarf eki kabul eder (Erdal 1991: 406-407). *Ançulayu, munçulayu*'daki *+çU* ise ona göre “local formative”dir (Erdal 1991: 106, 410).

1980'de III. Millî Türkoloji Kongresine sunduğu “-la/-le Ekine Dair” adlı bildiride Mertol Tulum *öy-le, dün-le, tañ-la* kelimelerindeki *-la*'nın *-la* <*ile*'den eski bir şekil olduğu düşüncesindedir. *-la*'nın işlevi konusunda ise mütereddittir;

acaba kelimeye "pekiştirici, kuvvetlendirici bir anlam nüansı mı katmaktadır?" diye sormaktadır. *-la*'nın kökeni hakkında da mütereddittir. Bu konuda da "*-la/-le*'ye, **il-* (naklolmak, taşınmak; aşırı olmak, taşırılmak, ileriye gitmek, katlanmak) *-e* zarf-fiil şeklinden bir edatın ekleşmiş biçimi (*il-e* 'daha; defa, kerre') gözüyle bakabilir miyiz?" diye sorar (Tulum 1993: 161-162). *Körk-le*, *kört-le*, *tirig-le*, *diri-le*, *ıssı-la*, *ac-la* vb. örneklerdeki *-la*'yı ise sıfatların anlamını pekiştirici bir unsur olarak görür. "Sıfatların anlamını pekiştiren bu *-la/-le*'nin" "çok eski bir şekil" olduğunu; fakat menşei hakkında hâlâ aydınlanmış olmadığını düşünür ve "belki *öy-le*, *tañ-la*, *dün-le*'deki *-la/-le*'ler ile aynıdır" der (Tulum 1993: 163/164).

"Türkçede *-la* Zarf Eki" adlı makalesinde Zafer Önler *+la*'yı zarf eki olarak değerlendirmiştir. *Tünle*, *arala*, *basala*, *tirigle*, *yañıla*, *katla*, *kurla*, *üzele* kelimelerini, içinde geçtiği ibarelerle veren Önler, sonunda *-n* bulunan *ikkilen*, *işkilen*, *altülen*, *üçülen*, *ikevlen* gibi örneklerdeki *-la*'yı ise *ile* "kelimesinin ekleşmesinden ortaya çıkmış" kabul eder (Önler 1996: 9-13). Önler *+la* ekinin Eski Anadolu Türkçesinde *-ca*, *-gl* (<*ki*) ve *-k* ekleriyle genişletilerek *-laca*, *-lagl*, *-lak* "şeklinde zarf eklerinin" türetildiğini de söyler: *dünlece kalk-* (geceleyn kalkmak), *sabahlaca gidalan-* (sabahleyn yemek yemek), *acılaca* (aç olarak), *yeñilece* (henüz), *gündüzlece* (gündüzlük); *artuklagı* (olarak); *ilerilek* (biraz ileri), *gerilek* (azıcık geri), *añarlak* (az öte, az ileri) (Önler 1996: 14). Önler'e göre *-la/-le* ekiyle *aķşamın*, *gündüzün*, *dünün* vb. örneklerde görülen *-n* vasıta hali eki aynı görevdedir (Önler 1996: 14-15).

2002'de sunduğu "On the usage of the adverbial suffix *+la* in Old Anatolian Turkish" adlı bildiride Musa Duman, Eski Anadolu Türkçesindeki *ısıcakla*, *acla*, *tokla*, *ılıçakla*, *tañla*, *derlemişle*, *susuzla*, *kurla*, *bütünle*, *abdestsüzle*, *arısuzla* vb. örneklerde görülen *+la* ekini "adverbial suffix" olarak değerlendirmiş ve "olarak, iken, zaman" işlevlerinde kullanıldığını belirtmiştir. *+ca* ile genişlemiş *aclaca* ve *+cAk* ile genişlemiş *tañlacak* örnekleri de Duman'ın ilgi çekici örnekleri arasında yer almaktadır. Duman, bahsettiği işlevleri belirlemek üzere aynı eserlerde ve aynı konuyla ilgili olarak geçen diğer zarfları da örnekler. Müntehabât-ı Şifâ'da *tañla içeler*; *tañla vireler* kullanıldığı gibi *seher vaktinde içeler*; *sabah vaktinde içeler* de kullanılmaktadır. *Isıcağla içeler* yanında aynı işlevle *ısıcakiken vireler* de bulunmaktadır. Mukaddime fi 'İlm-i 'İbâdât adlı eserde *arısuzla tavâf it-* (temiz değilken tavaf etmek) yanında *arısuzken tavâf it-* kullanılışı da vardır. Aynı eserdeki *yalıncağlayiken* kelimesi de tipik bir örnek olarak verilmektedir. Duman, *birle*, *tañla*, *tünle* kelimelerinin Eski Anadolu Türkçesine ait birçok eserde sıklıkla kullanıldığını; ancak diğer *+la*'lı örneklerin bütün Eski Anadolu Türkçesi eserlerinde görülmediğini; dolayısıyla belirli bir bölgenin ağzını temsil edebileceklerini de bir sonuç olarak ileri sürer (Duman 2002: 9-17).

"Türkçede Pekiştirme" adlı eserinde Ahat Üstüner, Türkçede "seslerle, eklerle, kelimelerle, söz dizimiyle" olmak üzere dört türlü pekiştirme tespit eder. Kelimelerle pekiştirmeyi de dörde ayırır: Edatlarla, zamirlerle, tekrarlarla, ek-edatlarla. Üstüner, *+la*'yı bir ek-edat kabul eder ve *+A*, *+çI*, *-dI*, *+mA*, *+ok* /

+*-ök* ek-edatlarıyla birlikte ele alır. Tarihî lehçeler yanında +*-la*'nın Tatar, Başkurt, Türkmen, Özbek ve Yeni Uygur lehçelerinde de kullanıldığını belirten ve onlardan örnekler veren Üstüner “bütün çağdaş lehçelerimizde” ve Türkiye ağızlarında da bu ek-edatın kullanıldığını ifade eder. Üstüner’in konuyla ilgili sonuç cümlesi şöyledir: “+*-la(y)* ek / edatı, bütün bu yazı dillerinde, daha çok ekleşmiş şekilde, çoğunluğu te’kit eki olan bazı eklerle de birleşmiş olarak ‘*la, le, lay, ley, lan, len, layn, läy, labasa*’ vs. şekillerinde kullanılmaktadır.. Bu şekillerde başta emir cümleleri olmak üzere, istek veya haber bildiren cümlelerden sonra veya bazı lehçelerde isimlerden sonra gelerek onların anlamlarını pekiştirmektedir.” (Üstüner 2003: 214-219).

Yıldız Kocasavaş, “Çağatay Metinlerinde Görülen *la* Hakkında” adlı makalesinde Nevayî, Hüseyin Baykara ve Muhammed Salih’ten örnekler verir. Türkmençe, Tatarca ve Yeni Uygurcadan da örneklere yer veren Kocasavaş Çağataycadaki *la* için şu hükmü verir: “...mâna dikkate alındığında *la, ya* edatı gibi kuvvetlendirme, şaşkınlık, hitap ve benzeri fonksiyonlarda sona gelen bir edat olarak düşünülebilir” (Kocasavaş 2003: 2). Kocasavaş’ın şu yargısı da dikkate değer: “Söz konusu edat, görüldüğü üzere yakın lehçelerde, bazen de ek olarak yer almaktadır. *la* edatı gibi *çı/çi, mu/mü, gu/gü, da/de* sözleri de, aslında tek şekilli birer edat iken birlikte kullanıldıkları kelimelerin tesiriyle kalın ve ince şekilleri bulunan birer ek görüntüsü vermektedirler. Bu şekilde, *la* da, ekleşmeye doğru kaymaktadır (Kocasavaş 2003: 3).

“Uygur Türkçesinde *la* Edatı Üzerine” adlı bildirisinde S. Mahmut Kaşgarlı “fiillere ve isimlere eklenerek edat görevini yapan bir (*la*) eki mevcut bulunmaktadır” diyerek Yeni Uygurcadaki örnekleri işlevleriyle birlikte verir. Buna göre Yeni Uygurcada *la* şu işlevlerde kullanılmaktadır: 1) “Kuvvetlendirme edatı olarak”: *hemmila yerde* (bütün her yerde), *ular namaz huptenni emdila okup boluşiga* (onlar akşam namazını kılıp bitirdiği anda). 2) “Bir hareketin sonunda ikinci hareketin hemen başladığını ifade etmek için”: *Gülşen koçığa çıkipla taksı tostı* (Gülşen sokağa çıktıktan hemen sonra taksi çağırdı). 3) “Bir hareketin aniden, birdenbire çok çabuk cereyan ettiğini göstermek için”: *...bu mukaddes duygu méni bir kéçidila şair kılivetti* (...bu mukaddes duygu beni bir gecede şair yapıverdi). 4) “Bir hareketin zorluklarla gerçekleştiğini ifade etmek için”: *Ahunum aranla cavap bériptu* (Din bilgini zorlanarak cevap vermiş). 5) “Şahıs zamirlerine eklenerek ‘yalnız, fakat’ manasını ifade eder”: *étiz işini menla kılip ötüp kétey cénim balam* (tarla işini yalnız ben yapayım canım yavrum). 6) “İşaret zamirleriyle birleşen benzetme edatına eklenerek geldiğinde ‘bununla beraber’, ‘ondan başka’ anlamlarını” verir: *şundakla* (bundan başka) (Kaşgarlı 2004: 1732-35). Kaşgarlı, Yeni Uygurcadaki *munçila, şunçila* (bu kadar, o kadar) biçimlerinde de *la*'nın bulunduğunu ifade eder; +*çi*'yi, +*çA* eşitlik eki olarak değerlendirir (Kaşgarlı 2004: 1731-32).

“Türkçede Enklitik Edatı *la*” adlı bildirisinde Mehmet Vefa Nalbant da konuyu geniş olarak ele almıştır. Nalbant *-la*'nın tarihî ve yaşayan lehçelerdeki kullanımlarını ayrı başlıklar altında ele almış; tarihî lehçelerdeki kullanımını

da "fiillerden sonra", "isim ve isim soylu sözcüklerden sonra" olmak üzere ikiye ayırmıştır. "İsim ve isim soylu sözcüklerden sonra"ki kullanımları da "zaman bildiren sözcüklerden sonra" (*tünle, tirigle, arala, tañla*); "yer bildiren sözcüklerden sonra" (*tegirmile, oñarula, üzele, udula*); "tekrar zarflarından sonra" (*yañıla, kurla, katla*) başlıkları altında örnekleriyle vermiştir. Yaşayan lehçeler olarak Yeni Uygur, Kırgız (*ele*), Tatar ve Türkmenceden örnekler veren Nalbant, Anadolu ağızlarında görülen ve "hadi be!, git be!" anlamlarını verdiği *hadi la, git la* kullanımlarının da *la* ile ilgili olabileceğini düşünmüştür. Nalbant ulaştığı sonuçları dört maddede toplamıştır: "1. Bu edat sayı isimlerinde (*birle, ikile, üçle, törtle*) ikişer, üçer, dörder, tekrar ya da iki kez vb. anlamı kuvvetlendirici ya da tekrar anlamı verdirici bir özellik göstermektedir. 2. *Üzele, arala, udula, basala* gibi sözcüklerde anlam üzerinde vurguyu arttırmaktadır. 3. *Tigüle* gibi sözcüklerde *le* edatının sözcüğe kattığı anlam dahi, de/da'dır. 4. *Tirigle, tünle, tañla* gibi sözcüklerde ise sözcüğün anlamı üzerinde pekiştirme yaparken diğer taraftan bu sözcüklere 'iken, layın/leyin' anlamı katmaktadır." Nalbant *la*'nın Moğolcadan geldiğini de bildirisinde birkaç defa belirtmiştir (Nalbant 2004: 2157-2172).

Araştırmacılar tarafından "die hervorhebende Partikel" (Grönbech), "ek" (Arat), "tekit" (Çağatay), "the formation of adverbs" (Erdal), "zarf eki" (Önler), "adverbial suffix" (Duman), "ek/edat" "Üstüner", "sona gelen edat" (Kocasavaş), "edat" (Kaşgarlı), "enklitik, edat, ek-edat" (Nalbant) terim ve başlıkları altında işlenen *la*'nın işlevi konusunda fikir birliği var gibidir. Arat, *özele*'nin *öze*'ye göre bir şey üzerinde daha çok baskı, vurgu ve ısrar ile durulduğu zaman kullanıldığını belirtir. Grönbech ve Çağatay *la* için zaten "vurgulama, tekit" terimlerini kullanmışlardır. Tulum, *öyle, dünle, tañla* örneklerindeki *-la* için tereddütle de olsa "pekiştirici, kuvvetlendirici bir anlam nüansı"ndan bahseder. *Körkle, körtle, tirigle, dirile, ıssıla, acla...* örneklerindeki *-la* içinse "sıfatların anlamını pekiştirici bir unsur" demektedir. Üstüner de esasen konuyu "Türkçede Pekiştirme" adlı eserinde incelemiştir. Kocasavaş Çağataycadaki *la*'yı "...ya edatı gibi kuvvetlendirme, şaşkınlık, hitap vb. fonksiyonlarda" kabul etmiştir. S. M. Kaşgarlı Yeni Uygurcadaki *la* için altı işlev saymaktadır ki tamamı "pekiştirme" kavramı altında toplanabilir. Nalbant da genel olarak pekiştirme işlevini benimsemiştir.

Pekiştirme dışında *la*, en çok "zarf eki, zarf yapan unsur" olarak değerlendirilmiştir (Erdal, Önler, Duman). Oysa Türkçenin yapısına ve örneklere dikkatle bakıldığında *la*'nın aslında pekiştirici bir unsur olduğu; zaten aslında zarf olan kelimelere eklendiği için zarf eki görüntüsü verdiği ortaya çıkar. Bilindiği gibi Türkçede isimler, kullanımları sırasında ad, sıfat, zarf olurlar. *İnsanın iyisi* örneğinde *iyi* ad, *iyi insan*'da *iyi* sıfat, *iyi çalışmak*'ta *iyi* zarftır. Bir kelimenin sıfat veya zarf olabilmesi için çoğunlukla eke ihtiyaç yoktur. Zaman bildiren kelimeler fiili nitelediklerinde zaman zarfı olurlar: *sabah kalktım, akşam eve döndüm, gece yattım*. Aynı cümlelerdeki zaman zarflarına *-leyin* ekini de ekleyebiliriz; anlam değişmez; sadece biraz pekişir. Eksiz zaman zarflarını en eski metinlerde dahi görürüz: *tün udımadım, küntüz olurmadım* (KT D-27). Bu cümleler *tünle udımadım, küntüzle olurmadım* şeklinde de söylenebilirdi. DLT'deki şu atasözünde bu durum

net olarak görülmektedir: *Tünle yorup kündüz sewnür* (DLT III: 87). Görüldüğü gibi birinci zaman zarfı *-le* ekini (*tünle*) almış, ikincisi (*kündüz*) almamıştır. Müntehab-ı Şifâ'daki şu örneklerde *sabah* zarfı ek almamıştır: *Üc sabah acı bir kaşık icürelere; her sabah dört dirhem ... kaynadalar*. Aynı eserde şu örneklerdeki *tañ* kelimesi ise *+la* ekini almıştır: *Üç tañla birer kaşık iceler; her tañla vireler; yiye* (Duman 2002: 11). Üstelik Tarama Sözlüğü'ne göre *sabah* zarfının da ekli biçimi vardır: *sabahlaca gıdalan-* (Önler 1996: 14).

la için “enklitik” terimini ben de benimsiyorum. Bu terim için Türkçede “eklenti” gibi bir karşılık teklif edilebilir; ancak şimdilik enklitik sözünü kullanmayı tercih ediyorum.

Enklitik, Trask'ın dil bilimi sözlüğünde, kendisinden önceki unsura fonolojik olarak bağlı bulunan “klitik” şeklinde tanımlanır (Trask 1993: 91). Klitik ise kelimeyle ek arasında davranış gösteren bir parçadır. Bağımsız bir kelimenin formuna sahiptir; fakat vurgulu olamaz ve cümlede, fonolojik olarak bağlı bulunduğu kelimeyle birlikte özel bir konum işgal etmeye mecburdur. İngilizce “*couldn't*” sözündeki *-n't*, Fransızcadaki *je, tu* zamirleri, Bask dilindeki *be* (dahi), Türkçedeki *de* (dahi) farklı dillerden klitik örnekleri olarak verilir. Bunlardan İngilizce, Baskça ve Türkçedeki örnekler enklitiktir; çünkü kendilerinden önceki unsura bağlıdır. Fransızcadaki *je, tu* zamirleri ise proklitiktir; çünkü kendilerinden sonraki çekimli bir fiile bağlıdırlar. Klitikler ayrıca *je te vois* (ben seni görüyorum) örneğinde olduğu gibi grup oluşturabilirler (Trask 1993: 46-47).

Genel ağ ortamındaki “Glossary of linguistic terms”te klitiğin tanımı “sentaktik özelliğe sahip bir morfemdir; fakat fonolojik olarak başka bir kelimeye bağlı olma özelliği gösterir” şeklinde yapılır ve özellikleri şöyle sıralanır:

- Fonolojik olarak bağımlı; fakat sentaktik olarak serbesttir.
- İşlevi, kelime grubu ve yardımcı cümle seviyesindedir.
- Diğer bazı şekillere bağlı olmaksızın standart söyleme sahip olamaz.
- Çoğunlukla, leksik anlamdan ziyade gramatikal anlamı vardır.
- Zamirler, ön takılar, yardımcı fiiller ve bağlaçlar gibi kapalı kelime türlerine aittir.
- Yapım ve çekim ekleri dışında, genellikle kelimelerin uçlarına eklenir.
- Sıklıkla, baş isim, baş olmayan isim, ön takı, fiil, zarf gibi sentaktik kelime kategorilerine eklenir.

- Fonolojik yönden vurgusuzdur.

Aynı sözlükte klitiklerle ekler aşağıdaki şekilde karşılaştırılır:

1) Klitiklerin işlevleri sentaktik olarak kelime seviyesinin üstünde; fonolojik olarak kelime seviyesindedir. Eklerin işlevleri ise sentaktik ve fonolojik olarak kelime seviyesindedir.

2) Klitikler, çeşitli sentaktik kategorilere ait kelimelere eklenebilirler. Ekler ise tek bir sentaktik kategoriye ait kelime türüne eklenebilir.

3) Klitikler kelimeye veya bütün bir kelime grubuna eklenebilir. Eklerse tek kelimelere eklenirler.

4) Klitikler bir kelimenin ucunda (önünde veya sonunda) ortaya çıkar.

Eklere kelimenin içinde de ucunda da olabilirler (<http://www.sil.org/linguistics/GlossaryOfLinguisticTerms/whatIsACliticGrammar.htm> 20.03.2008).

Türkçe için enklitik terimini ilk kullananlardan biri Martti Räsänen'dir. "Materialen..."de Räsänen "Verstärkungspartikeln (Pekiştirme Parçacıkları) – Enklitische" başlığı altında *-ok, -dā, -l*, Güney Sibiryaya ağızlarındaki (*-la*) *-lä*, Soyon *-am, -äm* ve *-sa, -sä*, Eski Türkçe *erki*, Çuvaş *pule, pol* ve Eski Türkçeyle modern lehçelerdeki *-kına*'yı örneklendirir (Räsänen 1957: 248-249). *Taŋla, ertele, tünle, öyle* gibi örneklerdeki *la, le*'yi ise "Adverbialis" başlığı altında ele alır (Räsänen 1957: 66). Räsänen ayrıca "Fragepartikeln" (Soru Parçacıkları) başlığı altında da parantez içinde "Enklitische" terimini kullanmıştır. Bu başlık altında, Türk lehçelerindeki çeşitli alamorflarıyla *mU*, Eski Türkçedeki *gU*, Sahacadaki *-iy, -iy, -y* ve *duo, dō, dū, du*; Çuvaşçadaki *i, si, sin*, Özbekçedeki *çi* ve Güney Sibiryaya ağızlarındaki *çl, çl, jl, ji* soru parçacıklarını ele almıştır (Räsänen 1957: 250-251).

G. L. Lewis Türkiye Türkçesindeki enklitikleri vurgu bahsinde ele almıştır. *-le* "ile", *-ken* "iken", *-ce* (eşitlik), *-cesine, -leyin, -me-* (olumsuzluk), *-yor*, şahıs ekleri ve Farsça izafet ünlüsünü enklitik ekleri; *idi, ise, mi* (soru), *gibi, için* (vb. son çekim edatları), *ki* (bağlayıcı), *de* "dahi" örneklerini de enklitik kelimeler olarak değerlendirmiştir. Lewis'in kullandığı tek ölçü, enklitiklerin vurgusuz olması ve vurguyu kendilerinden önceki heceye atmasıdır (Lewis 1967: 23-24).

Jaklin Kornfilt Bugünkü Türkiye Türkçesinde görülen klitikleri beşe ayırır:

1. Yardımcı fiiller: *-(y)dI, -(y)mIş*
2. Cümle parçacıkları (modal, soru, olumsuzluk): *-(y)sA, -Dır, mI, -mA-*
3. Cümle bağlayıcıları: *dA, ki*
4. Anaforik parçacıklar: *-ki*
5. Diğerleri: *-(y)lA, -(y)ken, -CA, -CasInA, -leyin* (Kornfilt 1997: 435-441).

Kornfilt, Türkçede klitiklerin yerini, fiillerden sonra ve cümle sonu olarak belirlemiştir. Türkçede cümle başında klitik olmadığını ifade eden Kornfilt *ki* bağlacını bu konuda bir istisna olarak görür. Fiillerden sonra klitiklerin arka arkaya gelebileceğini de belirtir: *oku -yacak mı -y -mış -sın?* (Kornfilt 1997: 442-443).

Marcel Erdal "Clitics in Turkish" adlı bildirisinde klitikleri, bağımsız bir kelimeyle morfolojik değil fonolojik bir birim teşkil eden mana taşıyıcı bir varlık olarak tanımlar. Klitiklerin fonolojik seviyede ek, morfolojik seviyede kelime sayılabileceğini belirtir (Erdal 2000: 41).

Klitiklerde "host" terimi önemlidir. Host, klitiklerin bağlı bulunduğu kelime veya kelime grubudur. "Host" terimini Türkçeye "ağırlayıcı" olarak çevirebiliriz. Erdal'a göre klitikler, "ağırlayıcı" kelimelere ahenkçe bağlıdır; fakat "ağırlayıcı" kelimeler, bu klitikler olmadan da sağlam teşkil edilmiş unsurlardır. Klitiklerin konumları, sentaktik düzenlemenin algılanmasıyla ilgili olabile de klitikler öncelikle fonolojik olarak fark edilebilirler. Ağırlayıcı kelime, klitiklerin fonolojik alanını oluştururken çok defa sentaktik alanları daha geniştir (Erdal 2000: 41).

Erdal klitiklerle eklerin farklarını şu şekilde belirler:

- a) Ekler, birleşme hususunda yüksek bir seçicilik derecesine sahiptirler; belli

kelime türlerine eklenirler ve sıklıkla, bu türleri belirleyerek gramer kategorilerini ifade ederler; yahut da kelimelerin sentaktik konumlarını almasında onlara yardım ederler. Klitikler ise çeşitli türlere ait kelimelere bağlı olabilirler ve bu kelimelerin gramatikal profillerine veya cümledeki işlevlerine küçük bir katkı yaparlar.

b) Eklerle taban arasında kelime boşluğu yoktur; klitiklerle ağırlayıcısı arasına ise kelimeler girebilir.

c) Klitikler, ağırlayıcılarıyla, onları değiştirecek şekilde birleşmezler; ekler ise tabanlarıyla birleşirler ve tabanlar sıklıkla düzensizlik gösterirler.

d) Ekler sık olarak normal kelime vurgusunu taşırlar; klitikler ise asla vurgulu olmazlar.

e) Klitikler, içinde klitik bulunan bir unsurla birleşebilir; eklerse birleşemezler.

f) Klitikler, kelime türlerinden sayılabilir; teorilerin çoğu ise ekler için bunu düşünmez.

Klitiklerle kelimelerin farkı da Erdal tarafından aşağıdaki şekilde belirlenmiştir:

A) Klitikler, gramer kuralları dolayısıyla olsun, dikkat çekmek maksadıyla olsun, hiçbir şekilde vurgu taşımazlar. Kelimeler ise, hiç olmazsa bazı kullanımalarında vurgulu bir heceye sahiptirler ve dikkat çekmek amacıyla ilâve bir fonetik vurgulama kabul edebilirler. Birçok kelime fonolojik kelime gruplarına katıldığı zaman vurguyu kaybeder; klitikler ise hiçbir şekilde vurgulu olamazlar.

B) Klitikler hem ağırlayıcılarıyla hem de kendi aralarında tam manasıyla sıkı bir sıraya tâbidirler; kelimelerin sırası konusunda ise konuşucular her zaman özgürlük derecesine sahiptirler.

C) Sentaktik kuruluş (yönetme ve uyuşma dahil olmak üzere) ek taşıyan kelimeleri etkileyebilir; klitik gruplarını ise etkileyemez (klitiklerin kendilerini etkileyebilse bile) (Erdal 2000: 41-42).

Yukarıda belirlediği ölçüt ve özellikleri dikkate alan Erdal Türkiye Türkçesindeki klitikleri altıya ayırır:

1. Zaman bildiren (y)ken (*Müdür tatildehyken...*)
2. Son takı olan (y)LA ve Dır (*çoktandır; üç gecedir*)
3. İki epistemik parçacık: (y)mİş ve Dır
4. “Dikkat çekici” unsurlar: mI (soru). DA, Dır (*bir gürültüdür koptu*), (y)sA (*bense patates hiç yemiyorum.*)
5. Zamir özneler: (y)Im (*geliyor-um*), sIn (*hasta-sın*), (y)Iz, sInIz
6. Bildirme formu: (y)dI+, (y)sA+ (Erdal 2000: 42-45).

Erdal’ın sınıflandırması içinde bizim konumuzu ilgilendiren dördüncü maddedir. Bugünkü Türkiye Türkçesinden mI, dA, Dır ve (y)sA’yı bu gruba sokan Erdal bunların “highlighting elements” (dikkat çekmek üzere kullanılan unsurlar) olarak adlandırılabilceğini ifade eder (Erdal 2000: 42). Bunlara daha kısa bir ifadeyle pekiştirici unsurlar, “pekiştirme enklitikleri” diyebiliriz. Bizim araştırmamızın konusu da bütün enklitikler değil, sadece pekiştirme enklitikleridir.

"A Grammar of Old Turkic" adlı eserinde bu grubu Erdal "Particles" başlığı altında ele almıştır. *Ok, mU* ve DLT'deki *mat/mAt* parçacıklarını postklitik örnekleri saymakla birlikte daha kapsamlı bir terim olan "particle" (parçacık) kavramı içinde klitikleri de incelemeyi tercih etmiştir. Eski Türkçedeki parçacıkları dört alt başlıkta ele alan Erdal'ın şu örneklerini enklitikler olarak değerlendirebiliriz.

1. Pekiştirici parçacıklardan *Ok, kAn, mAt, çI*. *Ok*: *ançulayu ok, bo ok, munta ok, saña ok, ymä ok, körmıştä ök...* *kAn*: *yañurtu kan* "son zamanlarda", *taşığınça kan* "tam çıkıncaya kadar". *çI*: *birökçi*.

2. Bağlayıcı – karşı çıkıcı parçacıklardan *ymä, mA*. *Ymä*: *bay ymä bar, yok çığay ymä bar* "zengin de var, yok yoksul da var". *mA*: *biz mä uzun yaşap...* "biz de uzun yaşayıp", *ança ma* "o kadar çok", *kim kim mä* "herhangi biri".

3. Epistemik parçacıklardan *mU, gU, lA*.

4. İstek parçacıklarından *çU, şU*. *çU*: *kel çü, barma çu. şU*: *kel şu, bargıl şu* (Erdal 2004: 342-351).

Araştırmamızda ele aldığımız *lA* ile birlikte diğer pekiştirme enklitiklerini de göz önünde bulundurarak "Türkçede bir pekiştirme enklitiği teorisi" kurabiliriz. Teoriyi, Türkçedeki pekiştirme enklitiklerinin on bir özelliği üzerine bina etmek mümkündür.

1. Pekiştirme enklitikleri kelime türü ayırt etmez; her türdeki kelimedenden sonra gelebilir (krş. Erdal, a maddesi).
2. Pekiştirme enklitiklerinin işlevi tek kelimeyle sınırlı değildir; kelime gruplarını ve cümleyi de kapsayabilir (Krş. Glossary, 1. madde).
3. Pekiştirme enklitikleri ek sırası gözetmez; eklerden önce de sonra da gelebilir (krş. Erdal, b maddesi).
4. Pekiştirme enklitikleri üst üste gelebilir (krş. Erdal, e maddesi).
5. Pekiştirme enklitikleri +*ÇA*, +*tI* eşitlik ekleriyle ve *l, n, η, m* pekiştiricileriyle sıkça bir araya gelebilir.
6. Pekiştirme enklitikleri birbirlerinin yerine kullanılabilirler.
7. Pekiştirme enklitikleri dilin ses özelliklerine uymak zorunda değildir.
8. Pekiştirme enklitikleri gramerleşmede rol oynar; ekleşip kalıplaşabilirler ve yeni kelimeler yapabilirler.
9. Pekiştirme enklitikleri, "pekiştirme" yanında "rica, istek, yalvarma, acıma, hayret, hitap, soru, bağlama, benzerlik, zaman" gibi anlam çalarları (nüansları) kazanabilirler.
10. Pekiştirme enklitikleri vurgusuzdurlar (krş. Lewis, Trask, Erdal).
11. Pekiştirme enklitikleri kullanılmadıkları zaman, anlamdaki küçük farklılık dışında, "ağırlayıcı"dan çoğunlukla, bir şey eksilmez.

Şimdi teoriyi oluşturan on bir özelliği, tarihî ve yaşayan Türk lehçe ve ağızlarından tespit ettiğim örneklerle gösterecek; sonra da bu teori sayesinde Türk dil biliminin neler kazanabileceğini maddeler halinde sıralayacağım.

Tarihî ve yaşayan Türk lehçe ve ağızlarından tespit ettiğim pekiştirme enklitikleri şunlardır: *A(y)*, *AgU (>Av)*, *An*, *Aaη*, *çU (> -çI, -şI, -sI, -jI)*, *DA*, *du* (*dü, dō, duo*), *gII*, *gU*, *hA*, *I, i*, *kAn*, *kA:(y)*, *kü*, *lA*, *II/IU*, *mA*, *mAt*, *mU*, *ne (>-nA)*, *ok (>Ok, -ak, -k)*, *sA*, *si*, *-sin, -şe*, *şU*, *U*, *-(I)y*.

1. Pekiştirme enklitikleri kelime türü ayırt etmez; her türdeki kelimedenden sonra gelebilir.

Adlardan sonra. **A:** kunçuyum, kadaşım adrılıtım buñ a açığ a “prenselerimden ve akrabalarımından ayrıldım. Ne dert! Ne acı!” (Ozn. I 1; Tekin 2000: 165), E. Uy. ay yekler-e “ey şeytanlar”, ay er-e “ey er”, bar-a “var” (Üstüner 2003: 192), törütmişte yok bil aña tuş teñ-e “bil ki yaradılanlar arasında onun eşi ve dengi yoktur” (AH 24; Arat 1951: 43, 83), ma’lum a (Deny 1941: 680), Öz. hava yäxşi-ä “hava güzel ha”, sizdä-ä “sizde ha?” (Coşkun 2000: 222); **çI/çU:** E. Uy. bulıtçılayu, tünçüle (Barutcu Özönder 2001: 81), anäsi-çi “anası mı?” (Coşkun 2000: 223); **DA:** mal da yalan mülk de yalan (Yunus Emre; Hacıeminoğlu 1984: 226), altı da bir üstü de birdir yerin (Namık Kemal), roman da okurum, şiir de; **gu:** azu bu sabımda igid bar gu “yoksa bu sözümde yalan var mı?” (KT G 8); **ğoy/koy:** Kaz. Türkistan eki dünya esigi ğoy / Türkistan er Türiktin besigi ğoy “Türkistan iki dünya eşiğidir / Türkistan er Türk’ün beşiğidir” (Tamir 1993: 266); **IA:** Tat. bik pıçrak iş-le ul “o çok kirli iş be! (ben bunu nasıl yapayım)” (Çağatay 1978: 173), Al. küniñ le “her gün” (TLG 2007: 1069), Çuv. kayakla “kuş gibi” (Fedotov 1996: 290), arşın-la “erkek gibi”, hirarım-la “kadın gibi” (Yılmaz 2002: 120); **mA:** iki zülfi ma genc özre yılan tig “iki zülfü de hazine üstünde yılan gibi” (HŞ 871; Hacıeminoğlu 1984: 231); **mU:** bu at mu (DLT III 214), hiredlıgmu bolur tili boş kişi “boşboğaz adam akıllı olur mu?” (AH 137; Arat 1951: 51, 87), Çağ. efsun mu aytay “efsane mi söyleyeyim” (Hacıeminoğlu 1984: 276), Har. peri mü âdemi mü bir sorayın (Hacıeminoğlu 1984: 276), insâfin o yerde nâmi yok mu (Şeyh Galib; Hacıeminoğlu 1984: 276), Y. Uy. biz işleşnimu, okuşnimu yaxşi körümüz “biz çalışmayı da okumayı da severiz” (Necip 1995: 276); **Ok:** ol erni ök keldür “o adamın kendisini getir” (DLT I 71), süñükleri ök turu kaltı “yalnız kemikleri kaldı” (Korkmaz 1995: 99); **şu:** Krm. e-e bala, başın yerinde mi şu? “hey çocuk, aklın yerinde mi?” (Yüksel 2005: 473).

Sıfatlardan sonra. **DA:** TT. ak da kara da fark etmez, Hak. nince-de “birkaç” (nince “kaç”); **kA:** Çuv. ırhan-kka “çok yorgun” (ırhan “yorgun”), imşerke “zayıf, hasta” (imşer “zayıf, hasta”) (Yılmaz 2002: 119); **IA:** E. Uy. körtle, körkle, yañıla (Erdal 1991: 405), EOT. açla, tokla, esrükle, sarhoşla, dirile, ıscakla, çiğle (Önler 1996: 14), Y. Uy. hemmila yerde “her yerde” (Necip 1995: 252); **mA:** E. Uy. kayuma orunta “her yerde” (Gabain 1988: 105), neçeme “ne kadar” (DLT III 38); **mI:** TT. güzel mi güzel; **Ok:** ol ok tün “hemen o gece” (T 42; Tekin 2000: 161), E. Uy. bu ok etüzte “bu vücutta” (Korkmaz 1995: 101), neçük < ne+çe ök “nasıl” (Gabain 1988: 105), bu ok kün “bu günde, aynı günde” (Korkmaz 1995: 101).

Zarfardan sonra. **A:** tüne “dün” (Tuhfe 5a; Atalay 1945: 8), An. Ağ. ancaka “ancak”, nadara “ne kadar”, hemene “hemen” (Üstüner 2003: 201-202), gelirkene, olurkana (Üstüner 2003: 196); **DA:** çok da mağrûr olma (Nâbî; Hacıeminoğlu 1984: 227), TT. bu söylenti hiç de doğru değil (Lewis 1967: 207), az da çalışsa çok da çalışsa fark etmez, sonra da gelse olur, Çuv. şip ta lip vıl şuralnı kun “tam da o doğduğu gün” (Yılmaz 2002: 76); **IA:** E. Uy. tañla, ödle, tünle, üzele, arala,

teğirmile (Erdal 1991: 404- 407), EOT. yeñile, susuzla, kurıla, yaşla (Önler 1996: 14), Y. Uy. emdila "daha yeni" (Necip 1995: 252); **mA**: ançulayu+ma "tam öyle" (Gabain 1988: 105), neçe me kiçig erse bolur ulug "ne kadar küçük olsa da (yeri) büyük olur" (KB 1814), bu kün me kim edgü atansa kişi "bugün de kimler iyilik ile şöhret kazanmışlarsa" (KB 253), An. Ağ. iyiceme, güzelceme (Üstüner 2003: 223); **mU**: burun mu bardı "önce mi gitti?" (Nevayî; Hacıeminoğlu 1984: 276), TT. gece mi gelsem, gündüz mü; **ne**: Çuv. un çuh-ne "o zaman" (TLG 2007: 1314); **Ok**: Oguzug üküş ök ölürti "Oğuzları pek çok öldürdü" (T 7; Tekin 2000: 161), ukuş bolsa asgı idi ök öküş "akıl olursa faydası pek çoktur" (KB 2454), baya ok keldim "az önce geldim" (DLT I 37), emdi ok aydım "bu saatte söyledim" (DLT I 37), ol zaman ok kâfir boldı "hemen o zaman kâfir oldu" (Rabguzi; Korkmaz 1995: 101), imdi ok, kündüz ok keldi, kece ok gettiler "şimdiki vakit, gündüz vakti geldi, gece vakti gittiler" (Tuhfe 75b; Atalay 1945: 112), Öz. körüb-aq sezdi "görür görmez sezdi", buginak "hemen bugün" (Öztürk 2005: 90-91), Kaz. tım-aq "pek çok" (Tamir 1993: 300), calğız-aq "sadece" (Tamir 1993: 198), Çuv. çın-ah "gerçekten de" (Yılmaz 2002: 75), çasah "hemen", haleh "hemen, pırmayah "daima" (TLG 2007: 1314).

Zamirlerden sonra. **ÇI**: Öz. bulär-çi "bunlar mı?" (Coşkun 2000: 223); **DA**: var biraz sen de oyalan (Yunus Emre; Hacıeminoğlu 1984: 226), men de varayın mı, maña da bir kız vire (Dede Korkut; Hacıeminoğlu 1984: 225), TT. Ben de Yazdım (Celâl Bayar'ın eseri), sus, sen de! (Lewis 1967: 207); **IA**: E. Uy. ançula, munçula, biziñçileyü (Barutcu Özönder 2001: 82-83), Y. Uy. bir özemla bilimen "sadece kendim bilirim", menla emes "sadece ben değil" (Necip 1995: 252); **mA**: meniñ bu özüm me bu yañlıg turur "benim de tabiatım bunun gibidir" (KB 735); **mU**: bu at seniñ mü (DLT III 214), TT. sen mi gideceksin ben mi; **Ok**: tüpinte ol'ukma ölmeki bar "sonunda insanın yine şu ölmesi var" (Arat 1965: 24), teñri bilig birtük üçün özüm ök kagan kıltım "Tanrı bilgi verdiği için bizzat ben kağan kıldım" (T I – B 6), sen ök sen sakınçım "tek düşüncem sensin" (KB 1216), bölek ıddım anı şahımka men ök "bizzat ben onu şahıma hediye gönderdim" (AH 79; Arat 1951: 47), sen ök sen yaratğan bu yer kök kün ay "bu yeri, göğü, güneşi, ayı yaratan gerçekten sensin" (MM; Bodrogligeti 2001: 327).

Sayılardan sonra. **DA**: TT. kırk da bir elli de, ikimiz de geliriz, üçü de gitti; **gU**: barıñlar ikigü "ikiniz gidiniz" (DLT II 45), Öz. üç-av "üçümüz", dört-av "her dördü" (Öztürk : 41), Kaz. birew, ekew, üşew "bir tane, iki tane, üç tane" (Koç-Doğan 2004: 213); **IA**: birle, ikile, üçle "bir defa, iki defa, üç defa" (Tuhfe 62a; Atalay 1945: 98), ikevlesi, ikevlenüz, üçevlesi, üçevlemüz (Ebû Hayan; Arat 1951: 138), Öz. üçelesi, törtelesi "üçü de, dördü de" (Öztürk 2005: 41); **mI/mU**: TT. beş mi on mu, üç mü olsun; **Ok**: E. Uy. birök "fakat" (Gabain 1988: 105), Kaz. bir-ak, kırk-ak (Üstüner 2003: 227).

Fiillerden sonra. **A**: anta sakıntım a "o zaman düşündüm işte" (T 22; Tekin 2000: 163), yıg-a! (KB 1265), bil-e! (KB 1280), gelsün-e "gelsin", gitsün-e "gitsin" (MU 38-12; Karabacak 2002: 19), anladın-a!, satar-a, kendi malıdır, vur dedilerse öldür demediler-a!, olabilir-a!, baksan-a!, gülseñiz-e! (Deny 1941:

680), Öz. dâdil bol-â! “cesur ol, tamam mı?” (Öztürk 2005: 89), Y. Uy. alğın-a “alır mısın”, qızışmañlar-a “lütfen kızmayın” (KTLG 2006: 715, 717); **çI/çU**: kel çü “hele gel, her halde gel”, barma çu “hele gitme, her halde gitme” (DLT III 207), Çağ. koyçı, içmegen bolsañ Şeybânî, barçı ol meyhânega (Eckmann 2003: 113), ay közüm, sin kiçelerde tök-çi mercânıñı sin “ey gözüm, sen geceleri dök mercanını sen” (Şiban Han 131b-13; Karasoy 1998: 227), Öz. äyt-çi! “konuş”, desäñiz-çi “ desenize” (Coşkun 2000: 223); Y. Uy. kelsunçu, alğınçu, Tat. başlıymçı, başlaçı, başlasınçı, Bşk. alsı, bulsu, Nog. alşı, bilşi, Kır. bilçi, bilsinçi, bileliçi “bilelim”, bilgileçi “biliniz”, Kaz. bileyiñşi, bilşi, bilsinşi, Çuv. pilemççi, piltirççi (KTLG 2006: 718-755); **DA**: CC. urdum da yazdım (Hacıeminoğlu 1984: 222), “alem bolsañ da yigrek bil ilge (HŞ 3288; Hacıeminoğlu 2000: 372), dur da derviş haber sorayım sana (Yunus Emre; Hacıeminoğlu 1984: 226), bâri mânâsını bilmese de hengâmı bilür (Nâbî: Hacıeminoğlu 1984: 227), çaldımsa da mîrî malı çaldım (Şeyh Galib; Hacıeminoğlu 1984: 227), TT. durdu durdu da turnayı gözünden vurdu (Lewis 1967: 207), gitti de gelmeyiverdi, alsak da olur almasak da, Çuv. amışne pîh ta hirne il “anasına bak da kızını al” (Yılmaz 2002: 75); **I**: akı ölse atı tirig tip uk-ı “bil ki, cömert insan ölse bile onun adı yaşar” (KB 257; Arat 1947: 41, 1974: 28), körsün-i (KB 509), yalınsun-ı (KB 121); **hA**: TT. sakın gelme ha, bak ha sonra fena olursun, koş ha koş, Çuv. savnî hirne itleha! “sevgili kızını dinle şimdi!”, kala-ha! “konuşsana!” (Yılmaz 2002: 77); **kü**: Öz. şundäy bolâr ekân-kü “böyle olur muymuş?”, adâmsân-kü “adamsın değil mi?” (Öztürk 2005: 89); **IA**: ol bardı la “onun gitmesi tahakkuk etti”, ol keldi la “onun gelmesi tahakkuk etti” (DLT III 213), Çağ. ‘ömrün nâ-ümîd boldum la / mihnet-i hecr içinde öldüm la, bir yolu ayrılıban kittiñ la / mini bir yolu garîb ittiñ la (Kocasavaş 2003: 2, 5), Tkm. görkeziñ-le! “gösterin” (Hanser 2003: 95), Tat. bire kür-le “veriver” (Çağatay 1978: 173), Al. alğay la (KTLG 2006: 576); **mA**: kılumaz ma şükrün saña men bire “bunlardan bir tekinin şükrünü bile ben sana edâ edemem” (KB 392; Arat: 1947 53, 1974: 38); **mI/mU**: bardıñ mu, keldiñ mü (DLT III 214), Çağ. itim firyâdına gah gah yeter mü / kişisizliğine ol rahm eter mü “itim feryadına hav hav yeter mi / yalnızlığına o merhamet eder mi?” (Emîrî; Bodroglıgeti 2001: 328), Bâkîye nazîr olsun mu (Baki; Hacıeminoğlu 1984: 276), TT. bir kaçtı mı tutamazsın, Gag. alar mı, görür mü, Az. alsınmı, gördümü, Öz. kütmedimmi, Kaz. bersem be, alsaq pa (TLG 2007: 126, 210, 322, 468); **ne**: Al. alğay ne (KTLG 2006: 576); **Ok**: işiğ küçüg bertim ök (T 7; Tekin 2000: 161), bini, Oguzug ölüртеçi ök (T I G 3), bargıl ok “gidesin ha!” (DLT I 37), bargın ok “hemen gidesin” (Tuhfe 90a; Atalay 1945: 130); **sA**: Krm. dese “desene”, oqusa “okusana” (Yüksel 2005: 327); **şe**: Kaz. alsam şe “alsam mı?”, alsañ şe, alsaq şe (TLG 2007: 468); **şu**: bargıl şu “hele git, gitsene”, kel şu “hele gel, gelsene” (DLT III 211); **(y)U**: Çağ. baru “git”, kaytaru “dön”, yiberü “gönder” (Eckmann 2003: 113), köñlüm ivine cânâ, kil olturu yavçın-sin “gönlüm evine ey sevgili, gel otur, misafirsin” (Şiban Han 121b-2; Karasoy 1998: 213), Öz. deysiz-ü “dersiniz ya”, çıqdi-yü “çıktı ya” (Coşkun 2000: 225); **ya**: ey dil, sen o dildâra lâyıq mı değılsin ya / dâvâ-yı muhabbette sâdik mı değılsin ya (Şeyh Galib; Hacıeminoğlu

1984: 257), verdim ya (Deny 1941: 691), Bahr-i ahmer a efendim, yeşil olmaz ya bu da (Mehmet Akif; Hacıeminoğlu 1984: 257).

Edatlardan sonra. **A:** An. Ağ. egere "eğer", megere "meğer" (Üstüner 2003: 204); **DA:** cennetin içine hem de taşına (Yunus Emre; Hacıeminoğlu 1984: 226), TT. yine de, sonra da, belki de, aman da aman, bana göre de, o kadar da değil, Kaz. egerde "eğer" (TLG 2007: 473); **IA:** basala, yanala (Erdal 1991: 404-405), Tat. andan tügil-le indi "asla ondan dolayı değil" (Çağatay 1978: 174); **mA:** yana ma (KB 1088), takı ma (KB 966), An. Ağ. belki me, bari me, sankime, bileme "bile" (Üstüner 2003: 222, 224); **Ok:** E. Uy. birle ök (Korkmaz 1995: 105), yime ök (KB 1565), Öz. bilänaq "ile" (Öztürk 2005: 90).

2. Pekiştirme enklitiklerinin işlevi tek kelimeyle sınırlı değildir; kelime gruplarını ve cümleyi de kapsayabilir.

Bilindiği gibi yapım eklerinin işlevi tek kelimeyle sınırlıdır. Tek bir kelimeye veya tek bir kelime haline gelmiş bir birleşik kelimeye eklenerek yeni kelimeler meydana getirir. Çekim ekleri ise sadece tek kelimeyi değil, çok defa bir kelime grubunu da başka bir kelimeye veya kelime grubuna bağlar. Enklitiklerin alanı ise çekim eklerinden de geniştir; bütün bir cümleyi de kapsama alanı içine alabilir. *Tünle, sabahla; bar çu, kel çu, dur-a, ben de, gece mi* gibi örneklerde tek kelimeyi kapsama alanı içine alan pekiştirme enklitikleri, şu örneklerde kelime gruplarını kapsama alanı içine almaktadır: *ol erni ök* "sadece o eri" (DLT I 71), *bu kün me* "bu gün de" (KB 253), *ol zaman ok* "hemen o zaman" (Korkmaz 1995: 101), *iki zülfi ma* "iki zülfü de" (HŞ 871; Hacıeminoğlu 1984: 231). Şu örneklerde ise bütün bir cümleyi kapsama alanı içinde bulundurmaktadır: *bu sabımda igid bar gu?* "bu sözümde yalan var mı?" (KT G 8), Çağ. *mini bir yolu garîb ittiñ la* (Kocasavaş 2003: 5), *insâfın o yerde nâmi yok mu?* (Şeyh Galib; Hacıeminoğlu 1984: 276), TT. *buralarda tek başına yürüyemezsin ya!*, Öz. *şundây bolâr ekân-kü* "böyle olur muymuş?" (Öztürk 2005: 89), Kaz. *Türkistan eki dünya esigi göy* "Türkistan iki dünyanın eşliğidir" (Tamir 1993: 266), Tat. *bik pıçrak iş-le ul* "o çok kirlî iş be!" (Çağatay 1978: 173).

3. Pekiştirme enklitikleri ek sırası gözetmez; eklerden önce de sonra da gelebilir.

Eklerden önce (ve ekler arası). **çI:** Krm. aytçınız "söyleyiniz" (Yüksel 2005: 327), Kar. Mal. alçığız "alınız", bilçigiz "biliniz" (KTLG 2006: 726), Sah. barıaxtıbın (<bar-açak-çı-ben), barıaxtıbit (<bar-açak-çı-biz) (KTLG 2006: 753, 774); **I:** başlamagayım (başlama-gay-ı-m), başlamagayıñ, başlamagayık, başlamagayığız (KTLG 2006: 572); **IA, ele:** EOT. acılaca, yenilece, gündüzlece, dünlece, sabahlaca (Önler 1996: 14), tañlacak, yalıncağlayiken (Duman 2002: 15-16), Kır. turğay elem "kalkayım", turğay eleñ, turğay eleñiz (KTLG 2006:

574); mA: nemeler “eşya” (Oğuz Kağan D-308; Arat 1987: 631); **Ok** > **ak**: kaytpas-akpın, körer-akpın (Öner : 248); **sAnA**: An. Ağ. (Gaziantep) gelsenej ”gelsene”, otursanañ, gelseneñiz (Üstüner 2003: 203). Eklerden sonra. **A**: anta sakıntım a “o zaman düşündüm işte!” (T 22; Tekin 2000: 163), E. Uy. ay yekler-e “ey şeytanlar!” (Üstüner 2003: 192), gelsün-e, gitsün-e (MU 38-12; Karabacak 2002: 19), anladıñ-a, satar-a, gülseniz-e (Deny 1941: 680); TT. alsan-a, gelsen-e, bilseniz-e, An. Ağ. gelirken-e, olurkan-a (Üstüner 2003: 196); **aan**: Tuv. azırançıp olurgay men aan “yeyişip oturayım” (TLG 2007: 1196), **çI**: Öz. anəsi-çi “anası mı?” bulär-çi “bunlar mı?”, desäniz-çi “desenize” (Coşkun 2000: 223), Krm. baqayımçı, diñleyikçi (Yüksel 2005: 326), Kar. Mal. alsınçı, bilsinçi (KTLG 2006: 726); **DA**: TT. gelseniz de, gitseniz de, senin de, Öz. bälasi-dä “belâsi da”, bermäydi-dä “vermez ya” (Coşkun 2000: 223); **IA**: Çağ. boldum la, öldüm la, ittiñ la, kittiñ la, kiledür la (Kocasavaş 2003: 2, 5), EOT. susuz-la (Önler 1996: 14); **mA**: negükeme “bir şeye karşı” (Gabain 1988: 95), neçeme (Hacıeminoğlu 1984: 250-252), iki zülfi ma (HŞ; Hacıeminoğlu 2000: 231), An. Ağ. epeyceme, iyiceme, güzelceme (Üstüner 2003: 224); **ml/mU**: TT. aldın mı, görüyorlar mı, Kaz. bersem be, alsañ ba, alsañızdar ma (TLG 2007: 468), Bşk. ukıyhiñ mı “okuyor musun?”, hağınırminmı “özler miyim?” (TLG 2007: 777, 779); **nA**: TT. iyicene, usulcana, güzelcene, Al. kelgen-ne “geldi mi acaba?” (TLG 2007: 1071); **Ok**: bertim ok, ittım ok, olgurdım ok (T; Tekin 2000: 161), Çağ. munça ok “bu kadar”, körgeç ok “görür görmez”, saña ok “yalnız sana” (Eckmann 2003: 135).

4. Pekiştirme enklitikleri üst üste gelebilir.

İki üç biñ sümiz kelteçimiz bar **mu ne** “iki üç bin askerimiz, gelecek olanımız var mı acaba?” (T I G 7; Ergin 1991: 93), öltik **ök** “ölüp kaldılar” (<ölti ök ök) (Tekin 2000: 161), E. Uy. ançulayu, munçulayu (Erdal 1991: 410), ançulayu **ok**, ançulayuma (Temir 1946: 578-579, 584), biziñçileyü **ök** (Barutcu Özönder 2001: 82), ol’**ukma** (Arat 1965: 24), saña tegse beglig uluglug **ok-a** “sana beylik ve büyüklük erişirse” (KB 552), TT. **ne menem** “nasıl”, An. Ağ. barileme “bari” (Üstüner 2003: 223), Kır. çın **ele** “gerçekten de” (<e-le), anı sezüü ança **dele** (<de-le veya de-ele) kıyın emes “onu fark etmek o kadar da zor değil” (Çengel 2005: 345, 347), Krm. yerinde **mi şu** “yerinde mi?” (Yüksel 2005: 473), bilsene, okısañana (MU 49 – 4,5; Karabacak 2002: 23), kelsene “gel” (Tuhfe 51a; Atalay 1945: 87), Tat. başlıymsana “başlayayım” (<başlıym-sa-na), başlıyksana (KTLG 2006: 722), Kar. Mal. alsınlaçı “alsın”, bilsinleçi (KTLG 2006: 726), Al. sen onı körgöñ **ine** (<i-ne) “sen onu gördün ya” (TLG 2007: 1069), Hak. alim**dak** “alayım” (<alim da ok), pilzin-**dek** “bilsin” (<pilzin de ök) (KTLG 2006: 746), aylandı **ba ni za** (<mu-ne-se) “döndü mü acaba?”, pilgen **me ni ze** (<mü-ne-se) “anladı mı ki acaba?”, Az. de**ginen** “söyle” (<de-gin-en), al**ginan** “al”, Tkm. çın**laka:y** “dürüstçe” (çın-la-ka:y), şeyle**mike**: “böyle” (<şeyle-mi-ke:) (Hanser 2003: 87, 95).

5. Pekiştirme enklitikleri +çA, +tl eşitlik ekleriyle ve l, n, η, m pekiştiricileriyle sıkça bir araya gelebilir.

E. Uy. neçük (<neçe ök) "nasıl" (Gabain 1988: 105), birtemleti, neçükleti, netegleti, körügleti (Erdal 1991: 406-407), neçe me 'ne kadar' (KB 1814), Çağ. munça ok "bu kadar" (Eckmann 2003: 135), EOT. dünlece, sabahlaca, gündüzlece (Önler 1996: 14), aclaca (Duman 2002: 12), TT. iyicene, güzelcene, böylecene, An. Ağ. epeyceme, eycemen, güzelcemen, temizcaman (Üstüner 2003: 223), iyiceme, güzelceme (Üstüner 2003: 224), Al. ançadala "böylelikle" (TLG 2007: 1069), Hak. nince-de "birkaç" (TLG 2007: 1108).

6. Pekiştirme enklitikleri birbirlerinin yerine kullanılabilirler.

Daha 1921'de Jean Deny *ne, A, çI* enklitiklerinin birbirlerinin yerine kullanılabileceğini belirtmişti (Deny 1941: 813). Saadet Çağatay da Kazan lehçesinde *la* yerine "*çI* tekit eki"nin kullanılabileceğini araştırmasında ortaya koymuştu. Miratgeldi Söyegov da Türkmen ağızlarındaki *-sAnA, -sAηA* yerine Kırgız, Özbek, Altay, Oyrot, Kazak, Karakalpak gibi lehçelerde *-sAηçI, -sAηşI* eklerinin kullanıldığını kaydetmiştir (Üstüner 2003: 209).

Bilim adamlarının erken dönemlerde fark ettikleri "birbirlerinin yerine kullanılma" örneklerine şunları da ekleyebiliriz: ET. negü ~ neme, E. Uy. ançulayu ma ~ ançulayu ok, neçeme ~ neçük (<neçe ök), DLT bargıl ok ~ bargıl şu, T bertim ök ~ Çağ. birtim la, AH men ök ~ Y. Uy. men mu ~ Y. Uy. men la, KB -sun-1 ~ MU -sün-e, E. Uy. munçala ~ Çağ. munça ok, Tuhfe imdi ok ~ Y.Uy. emdila, Al. alğay la ~ alğay ne (KTLG 2006: 576), Kök. mu ~ Kök. gu, çağdaş lehçeler MU/MA ~ Sah. du ~ duu ~ duo ~ Çuv. i, Tat. başlymçı ~ başlymsana, başlaçı ~ başlasana (KTLG 2006: 722), An. Ağ. güzelceme ~ güzelcene.

7. Pekiştirme enklitikleri dilin ses özelliklerine uymak zorunda değildir.

Eski Türkçedeki *la, ne, mA, mat, mu* enklitikleriyle çağdaş lehçelerdeki *ğoy, ha* enklitikleri, Türkçede kelime başında bulunamayan seslerle başlamaktadır. Buna bakarak *la*'nın Moğolcadan alıntı olduğu sıklıkla dile getirilmiştir. Oysa en eski metinlerde kullanılan *ne, mA, mu* örneklerinde de görüldüğü gibi enklitiklerde bu özellikleri aramamak gerekir. Bu bakımdan enklitikler ünlemlere, yansımalara ve çocuk dili kelimelerine benzer. Ayrıca *la*'nın Çağatayca ve Yeni Uygurcada, *da*'nın Kıbrıs Türk ağzında yalnız kalın biçimlerinin bulunması gibi uyumsuzluklar da bu madde içinde mütalaa edilebilir.

8. Pekiştirme enklitikleri gramerleşmede rol oynar; ekleşip kalıplaşabilirler ve yeni kelimeler yapabilirler.

En eski kalıplaşma örnekleri Köktürkçede görülür: *üze* "üstte, yukarıda" (<*üz

“üst, üst taraf”), *kiçä* “akşamleyin” (<*kēç “geç, geç vakit”), *edgü* (*ed “mal, değerli şey”), *başgu* “alını beyaz akıtmalı” (<*baş*), *negü* (<*ne*) (Tekin 2000: 81-83), *birle* (<*bir-le*). Eski Uygur döneminde *körtle* ve *körkle* kelimeleri de kalıplaşmış olmalıdır. Erdal bunların yer ve zaman bildirmediğini ve zarf olmadıklarını belirtir (Erdal 1991: 405). Musa Duman *birle*, *tañla*, *tünle* kelimelerinin Eski Anadolu Türkçesinde birçok eserde sıklıkla görüldüğünü belirtirken *açla*, *tokla*, *çiğle*, *üşümüşle* gibi örneklerin Anadolu’nun belli bir bölgesinde yoğunlaşmış olabileceğini, dolayısıyla o devre ait bir ağız özelliği sayılabileceğini belirtir (Duman 2002: 17). Bence birinci örnekler Eski Oğuz Türkçesinde kalıplaşmış olduklarından birçok eserde ve sıklıkla görülmekteydiler. Nitekim aynı mahiyetteki *öğle*’nin kalıplaştığı bilinmektedir. “Defa, kez” anlamına gelen *katla* ve *kurla* kelimelerinin de Eski Türkçe döneminde kalıplaştığını düşünebiliriz. Kutadgu Bilig’de çok sık kullanılan *alsunu*, *kelsüni* örneklerindeki *-I* ile Köktürk döneminden itibaren pekiştirme bildiren *-gll*’in ve soru bildiren *-mU*’nun da Eski Türkçe döneminde eklediğini düşünmek mümkündür. Geç Uygur dönemine ait Oğuz Kağan Destanı’nda *neme* kelimesi “şey” anlamında kullanılmıştır; onun da kalıplaştığını söyleyebiliriz. *Kimsene* / *kimesne* ve *nesne* örnekleri ise Batı Türkçesinde kalıplaşmıştır.

Doğrudan doğruya iki (hatta bazen üç) enklitiğin üst üste gelerek tarihî ve yaşayan lehçelerde kelimelere vücut verdiğini de görmekteyiz: *negü*, *nelük*, *neçük*, *neme*, Kır. *ele* (<*e-le*), *dele* (*de-e-le* veya *de-le*), TT. *hele* (*he-le*), *ne menem* (*ne-me-ne-m*), Al. *neme de* “hiçbir şey” (TLG 2007: 1042), Çuv. *tata* “ve, veya” (TLG 2007: 1324).

9. Pekiştirme enklitikleri, “pekiştirme” yanında “rica, istek, yalvarma, acıma, hayret, hitap, soru, bağlama, benzerlik, zaman” gibi anlam çalarları (nüansları) kazanabilirler.

Fiillerin emir biçimi, bir isteğin, bir arzunun emir biçiminde ifadesidir. Bu sebeptendir ki emir kipleri rahatça istek işlevine kayabilmektedir. Emri pekiştirmek için kullanılan bazı enklitikler de işte bu sebeple, zaman içinde istek işlevine geçebilmektedirler. İstek işlevinden rica, yalvarma gibi işlevlerin çıkması da tabiidir.

Azerbaycan ve Kıbrıs Türk ağızlarında soru eki kullanılmadan, sadece vurgu ve tonlamayla soru sorulabilmesi, Türk dilinin başlangıcında sorunun eksiz olduğunu düşündürmektedir. Köktürk bengu taşlarında soru için bir başka pekiştirme enklitiğinin, *gu*’nun da kullanılması, bu enklitiklerin aslında pekiştirme işlevinde iken sonradan soru eki durumuna geldiğini gösterir. Ayrıca bugün de *mu*’nun Yeni Uygur Türkçesinde soru işlevinde değil “da” anlamıyla pekiştirme işlevinde kullanılıyor olması bu düşüncüyü destekler. Esasen DLT’teki Alp Er Toña (*Alp Er Toña öldi mü* “Alp Er Toña öldüğü zaman”) sagusundan beri *mU* farklı işlevlerde kullanılabilir. Türkiye Türkçesinde de *geldi mi gitmez* örneğinde aynı işlev vardır. *Bir vurdum mu bir de yer vurur*, *güzel mi güzel* gibi örneklerde

pekiştirme işlevi çok açık görülmektedir. Bütün bunlar *mU*'nun ilk işlevinin bugünkü izleridir. Öte yandan sorunun da zamanla istek ve rica işlevlerine kaydığı görülür. Bugün Türkiye Türkçesinde rica yoluyla istemenin en çok kullanılan biçimlerinden biri sorudur: *Bir dakika bakar mısınız?* "bir dakika bakın lütfen!", *gelir misiniz?* "lütfen gelin!". *Alp Er Toña öldi mü ... yürek yırtılır, geldi mi gitmez* örnekleri, pekiştirme enklitiği *mU*'nun "zaman" işlevi kazanabildiğini de gösteren örneklerdir.

Pekiştirme ile benzerlik işlevi arasında da geçişler olduğu bazı örneklerle sabittir. *-CA* benzerlik eki, özellikle zarf olarak kullanılan kelimelere gelince pekiştirme ifade eder: *iyice çalış!, bolca su için!, çokça koy!* Buna karşılık *LA* da Çuvaşçada benzerlik ifade etmektedir: *kayakla* "kuş gibi" (Fedotov 1996: 290), *arşın-la* "erkek gibi", *hırarım-la* "kadın gibi" (Yılmaz 2002: 120). Buna göre Eski Türkçedeki *arşın-la* "erkek gibi", *adırlay* "ayı gibi" örneklerini de *LA*'nın daha o zaman benzerlik işlevine kayabildiğinin örnekleri olarak düşünebiliriz. Erdal, *LA* gibi *yU*'yu da zarf eki kabul eder ve *ikile, tegirmile, üzele, yanıla, yanala, kurla, çınla* kelimelerinin hepsinin *+yU* ile genişlemiş biçimleri olduğunu belirtir (Erdal 1991: 407). Biz *LA*'yı da (*yU*)'yu da enklitik olarak değerlendirmiş ve bunun, pekiştirme enklitiklerinin üst üste gelebilme özelliğinin bir sonucu olduğunu ifade etmiştik.

10. Pekiştirme enklitikleri vurgusuzdurlar.

Yaşayan Türk lehçelerindeki pekiştirme enklitiklerinin tamamı vurgusuzdur. Ancak kalıplaşma ve yeni kelime meydana getirme durumunda enklitikler vurgulu olabilirler. Bu durumda da zaten enklitik olmaktan çıkmışlardır. Fiilden fiil yapma eki haline gelmiş olan *-A-, -I-, -ALA-* (*tık-a-, kaz-ı-, silk-ele-*) ekleriyle *+A (yak+a, sıp+a)* ekini vurgulu örnekler olarak gösterebiliriz.

11. Pekiştirme enklitikleri kullanılmadıkları zaman, anlamdaki küçük farklılık dışında, "ağırlayıcı"dan çoğunlukla, bir şey eksilmez.

Ölürteçi ök ~ ölürteçi, neçe ~ neçeme, basala ~ basa, kel çü ~ kel, bar çu ~ bar, bargıl ok ~ bargıl, kelsüni ~ kelsün, gelsüne ~ gelsün, gel-e ~ gel, dur-a ~ dur, üçelesi ~ üçü, sabahla kalk- ~ sabah kalk-, geceleyin gel- ~ gece gel-, hiç de doğru değil ~ hiç doğru değil, ak da kara da fark etmez ~ ak, kara fark etmez, iyicene ~ iyice, Kır. kel ele ~ kel, TT. gel hele ~ gel, kazı- ~ kaz-, tıka- ~ tık-, silkele- ~ silk-, An. Ağ. megere ~ meger, hemene ~ hemen, sanki me ~ sanki, bilene ~ bile, Kaz. egerde "eğer" ~ eger "eğer", Al. neme de "hiçbir şey" ~ ne de "hiçbir şey", Çuv. ırhan "yorgun" ~ ırhankka "çok yorgun", imşer "zayıf" ~ imşerke "zayıf".

Ancak soru, bağlama, benzerlik gibi işlevler yüklenmesi veya kalıplaşması halinde, enklitiklerin kullanılmaması eksiklik yaratır.

Bu teori sayesinde:

1. $-(X)p > -(X)pAn > -UbAnI > -UbAnIn$
 $+çU > +çULA > +çULAyU > +çULAyUmA, +çULAyU ok, +CıAyIn$
 gibi ek genişlemelerini açıklayabiliriz.

2. Diğer bazı eklerde de benzer bir genişleme olduğunu düşünebilir ve onların etimolojilerini böylece açığa çıkarmış olabiliriz.

$-mAk < -mA ok < -(X)m+A ok$
 $-gmA < -(X)g+mA (bar-ı-g+ma)$
 $-gA < -(X)g+A (bil-i-g+e > bilge)$
 $-gII < -(X)g+II (bil-i-g+li)$
 $-AlA- < -A-lA (silk-e-le-)$
 $+AvlAn < +A+gU+lA+n (üçevlen < üç+e+gü+le+n)$

3. *yak ~ yaka, kat ~ kata, yal ~ yele, sıp* (DLT’de sıpa anlamında) ~ sıpa gibi aynı anlamdaki ikili biçimlerde +A enklitiği olduğunu düşünerek yeni etimolojiler teklif edebiliriz.

4. Bunlar gibi başka bazı kelimelerde de donmuş enklitikler bulunabileceğini düşünüp böylece onların etimolojilerini açığa çıkarmış olabiliriz: *edgü < ed+gü, bugragu < bugra+gu, çağla < çağa+la, abla < aba+la, Çuv. irhanka < irhan+kka, imşerke < imşer+ke.*

5. Fiilden fiil yapma ekleri -A- ve -I- ‘yı, adlara geldiğini de dikkate alırsak, enklitik olarak değerlendirebiliriz: *silk-e-, tık-a-, sur-a-, yor-ı-, kaz-ı-*. Pekiştirme enklitiklerinin üst üste gelebilme özelliğini göz önünde bulundurarak -AlA- ekinde de iki enklitik (*silk-e-le-*) olduğunu ileri sürebiliriz.

6. Bazı enklitiklerin üst üste gelerek, bazen de diğer eklerle birleşerek kelimeler oluşturduğunu düşünebilir; böylece onların da etimolojilerini bu şekilde açıklayabiliriz: E. Uy. *negü (<ne+gü), neme (<ne+me), neçük (<ne+çe ök), yeme (<ye+me), TT. ne menem (<ne+me+ne+m), Kır. ele (<e+le), dele (<de+e+le).*

7. Türkiye Türkçesindeki *da* enklitiğinin kökenini *dahi, takı* gibi kelimelerde aramak veya *ma* bulaşması ile açıklamak (Ergin 2000: 360; Hacıeminoğlu 1984: 221-223) yerine; onun Eski Oğuz Türkçesine, CC’a ve Çuvaş Türkçesine dek uzanan örneklerini de göz önünde bulundurarak eskiden beri kullanılan bağımsız bir enklitik olduğunu düşünebiliriz.

8. Türkiye Türkçesinde kullanılan *gelsene, gelsenize* gibi örneklerdeki -sA’ nın aslında şart eki olmayıp bir enklitik olduğunu; Osmanlıca içinde şart ekiyle bulaşma (kontaminasyon) içine girerek şart eki durumuna geçtiğini, -sA’ dan sonra gelen *nA* enklitiğinin de aynı bulaşma sonunda “şahıs eki+A” haline geldiğini ileri sürebiliriz. Et-Tuhfe’de ve Oğuz grubu dışındaki Türk lehçelerinde (Tat. *başlıymsana*) herhangi bir bulaşmaya uğramadan devam eden ve üst üste gelen *sA* ve *nA* enklitiklerinin; ayrıca Kırım Türkçesinde tek başına kullanılan *sA* (*okusa* “oku”) enklitiğinin bu iddiayı güçlendirdiğini söyleyebiliriz.

9. Orhan Şaik Gökyay’ın ünlü şiirinde geçen *İleri atılıp sellercesine / Göğsünden vurulup tam ercesine* mısralarındaki *sellercesine, ercesine* ve bunlara ekleyebileceğimiz *delicesine, alçakçasına* gibi örneklerde bulunan -sInA için

de "iyelik ve yönelme eki" açıklamaları yerine (Ergin 2000: 261; Korkmaz 2003: 1027) yeni bir etimoloji teklifinde bulunabilir; hem *sI*'nın (*sI < sA*) hem de *nA*'nın pekiştirme enklitiği olduğunu ileri sürebiliriz. Bu örneklerde teorinin dört özelliği de görülmektedir. 3. maddedeki "üst üste gelebilme" özelliği, 5. maddedeki "eşitlik ekleriyle kullanılabilme" özelliği, 10. maddedeki vurgusuzluk özelliği, 11. maddedeki "kullanılmamaları durumunda ağırlayıcıdan fazla bir şey eksilmemesi" özelliği.

Tarihî ve yaşayan Türk lehçelerinin taranıp incelenmesi sonunda bugüne dek açıklamasız kalan veya tatminkâr bir açıklamaya kavuşamayan pek çok ek ve kelimenin de bu teori sayesinde aydınlanabileceğini düşünüyorum.

Kısaltmalar:

AH	: Atebetü'l-Hakayık (Arat neşri)
Al.	: Altay Türkçesi
An.Ağ.	: Anadolu ağızları
Az.	: Azerbaycan Türkçesi
B	: Batı
Bşk.	: Başkurt Türkçesi
CC	: Codex Cumanicus
Çağ.	: Çağatay Türkçesi
Çuv.	: Çuvaş Türkçesi
D	: Doğu
DLT	: Dîvânü Lûgati't-Türk (Atalay neşri)
EOT.	: Eski Oğuz (Anadolu) Türkçesi
ET.	: Eski Türkçe
E. Uy.	: Eski Uygur Türkçesi
G	: Güney
Gag.	: Gagavuz Türkçesi
Hak.	: Hakas Türkçesi
Har.	: Harezmi Türkçesi
HŞ	: Kutb'un Hüsrev ü Şîrin'i Kar.Mal.Karaçay Malkar Türkçesi
Kaz.	: Kazak Türkçesi
KB	: Kutadgu Bilig (Arat neşri)
Kır.	: Kırgız Türkçesi
Kök.	: Köktürkçe
Krm.	: Kırım Türkçesi
KT	: Köl Tigin bengu taşı
KTLG	: Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Grameri
MM	: Muînü'l-Mürîd
MU	: Müyessiretü'l-Ulûm (Karabacak neşri)
Nog.	: Nogay Türkçesi

Ozn.	: Oznacennaya yazıtı
Öz.	: Özbek Türkçesi
Sah.	: Saha (Yakut) Türkçesi
T	: Tonyukuk bengu taşı
Tat.	: Tatar Türkçesi
Tkm.	: Türkmen Türkçesi
TLG	: Türk Lehçeleri Grameri
TT.	: Türkiye Türkçesi
Tuhfe	: Et-Tuhfetü'z-Zekiyye
Tuv.	: Tuva Türkçesi
Y. Uy.	: Yeni Uygur Türkçesi

KAYNAKLAR

- Arat, Reşid Rahmeti (1947), *Kutadgu Bilig I Metin*, İstanbul.
- _____ (1951), *Atebetü'l-Hakayık*, İstanbul.
- _____ (1974), *Yusuf Has Hâcib – Kutadgu Bilig II Çeviri*, Ankara.
- _____ (1979), *Kutadgu Bilig III – İndeks* (neşre hazırlayanlar: Kemal Eraslan, Osman F. Sertkaya, Nuri Yüce), İstanbul.
- _____ (1986), *Eski Türk Şiiri*, Ankara.
- _____ (1987), *Makaleler*, Ankara.
- Atalay, Besim (çeviren) (1945), *Ettuhfet-üz-Zekiyye fil-Lûgat-it-Türkiyye*, İstanbul.
- _____ (1940-1941), *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi I-III*, Ankara.
- Barutcu Özönder, F. Sema (2001), “Türkçe Enklitik Edatlar Üzerine: çI/çU”, *Kök Araştırmalar*, Güz 2001, s. 75-86.
- Bodrogligeti, Andras J. E. (2001), *A Grammar of Chagatay*, Muenchen.
- Coşkun, Volkan (2000), *Özbek Türkçesi Grameri*, Ankara.
- Çağatay, Saadet (1978), “Kazan Lehçesinde *indi*”, *Türk Lehçeleri Üzerine Denemeler*, Ankara, s. 165-168.
- _____ (1978), “Kazan Lehçesinde Bazı Tekitler”, *Türk Lehçeleri Üzerine Denemeler*, Ankara, s. 168-175.
- Deny, Jean (1941), *Türk Dili Grameri* (çeviren: Ali Ulvi Elöve), İstanbul.
- Duman, Musa (2002), “On the usage of the adverbial suffix +*la* in Old Anatolian Turkish”, *Turkic Languages* 6, s. 8-18.
- Eckmann, Janos (2003), *Çağatayca El Kitabı* (çeviren: Günay Karaağaç), Ankara.
- Erdal, Marcel (1991), *Old Turkic Word Formation*, Wiesbaden.
- _____ (2000), “Clitics in Turkish”, *Studies on Turkish and Turkic*

- Languages, Proceedings of the Ninth International Conference on Turkish Linguistics, Lincoln College, Oxford, August 12-14, 1998* (Edited by Aslı Göksel and Celia Kerslake), Wiesbaden.
- _____ (2004) *A Grammar of Old Turkic*, Leiden . Boston.
- Ergin, Muharrem (1991), *Orhun Abideleri*, İstanbul.
- _____ (2000), *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul.
- Fedotov, M. P. (1996), *Çuvaşkiy Yazık*, Çeboksarı.
- Gabain, A. von (1988), *Eski Türkçenin Grameri* (çeviren: Mehmet Akalın), Ankara.
- Hacieminoglu, Necmettin (1984), *Türk Dilinde Edatlar*, İstanbul.
- _____ (2000), *Kutb'un Husrevü Şirin'i ve Dil Hususiyetleri*, Ankara.
- Hanser, Oskar (2003), *Türkmençe Elkitabı* (çeviren: Zühal Kargı Ölmez), İstanbul.
- Karabacak, Esra (hazırlayan) (2002), *Bergamalı Kadri – Müyessiretü'l-Ulûm*, Ankara.
- Karasoğ, Yakup (1998), *Şiban Han Dîvânı*, Ankara.
- _____ (2006), *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Grameri - I Fiil – Basit Çekim*, Ankara.
- Kasapoğlu Çengel, Hülya (2005), *Kırgız Türkçesi Grameri–Ses ve Şekil Bilgisi*, Ankara.
- Kaşgarlı, S. Mahmut (2004), "Uygur Türkçesinde la Edatı Üzerine", *V.Uluslar arası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II*, Ankara, s. 1731 – 1735.
- Kocasavaş, Yıldız (2003), "Çağatay Metinlerinde Görülen la Hakkında", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı: 242 (Şubat 2003), s. 1-6 (183-188).
- Koç, Kenan – Doğan, Oğuz (2004), *Kazak Türkçesi Grameri*, Ankara.
- Korkmaz, Zeynep (1995), "Türkçede ok/ök Pekiştirme (Intensivum) Edatı Üzerine", *Türk Dili Üzerine Araştırmalar – Birinci Cilt*, Ankara, s. 98-109.
- _____ (2003), *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, Ankara.
- Kornfilt, Jaklin (1997), *Turkish*, London . New York.
- Lewis, G. L. (1967), *Turkish Grammar*, Oxford . New York.
- Nalbant, Mehmet Vefa (2004), "Türkçe Enklitik Edatı LA", *V. Uluslar Arası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II*, Ankara, s. 2157-2173.
- Necip, Emir Necipoviç (1995), *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü* (çeviren: İklil Kurban), Ankara.
- Öner, Mustafa (1998), *Bugünkü Kıpçak Türkçesi*, Ankara.
- Önler, Zafer (1996), "Türkçede –IA Zarf Eki", *Uluslararası Türk Dili Kongresi 1992*, Ankara, s. 9-15.
- Öztürk, Rıdvan (1994), *Yeni Uygur Türkçesi Grameri*, Ankara.
- _____ (2005), *Özbek Türkçesi El Kitabı*, Konya.

Räsänen, Martti (1957), *Materialien zur Morphologie der türkischen Sprachen*, Helsinki.

Tamir, Ferhat (1993), *Mağcan Cumabayef Ölenderi*, Ankara.

Temir, Ahmet (1946), “Uygurca Ançulayu ve Altay Dillerinde Ançu Sözü Hakkında”, *Türk Dili – Belleten*, seri III, sayı 6-7 (Mart 1946), s. 569-585.

Trask, R. L. (1993), *A Dictionary of Grammatical Terms in Linguistics*, New York.

Tulum, Mertol (1993), “-La/-Le Ekine Dair”, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, cilt XXVI, İstanbul, s. 157-164.

Türk Lehçeleri Grameri (editör: Ahmet B. Ercilasun) (2007), Ankara.

Üstüner, Ahat (2003), *Türkçede Pekiştirme*, Elazığ.

Yılmaz, Emine (2002), *Çuvaşça Çok Zamanlı Morfoloji*, Ankara.

Yüksel, Zühâl (2005), *Kırım Tatar Türkçesi Grameri – Ses ve Şekil Bilgisi*, Ankara.